

SANOAT SOTSILOGIYASINING VUJUDGA KELISHI. XOTORN TAJRIBASI

Nurqulov Bunyod G'ofir o'g'li

O'zMU Sotsiologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi.

e-mail: nurkulov_b@nuu.uz**Mamatova Gulsanam Mardon qizi**

O'zbekiston Milliy Universiteti,

Ijtimoiy fanlar fakulteti Sotsiologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi.

e-mail: gulsanammamatova06@gmail.com**<https://doi.org/10.5281/zenodo.15293856>**

Annotatsiya. Empirik sotsiologiyaning rivojlanishi sanoat sohasida ham ko'zga ko'rina boshlagan. Xususan, XX asr boshlarida AQSH da amalga oshirilgan Xotorn tajribasi asosida sanoat sotsiologiyasi alohida ajralib chiqqan va ilmiy asosda yoritilgan. Uning ushbu tajribasi G'arbiy Yevropani larzaga solgan kuchli iqtisodiy tanazzul davrida o'tkazilgan bo'lib, tajribaning asosiy maqsadi-ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning qo'shimcha omillarini qidirib topishdan iborat edi. Ushbu maqolada sanoat sotsiologiyasining ilmiy fan sifatida shakllanish bosqichlari, uning tarixiy - ijtimoiy ildizlari hamda asosiy yondashuv nazariyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Sanoat sotsiologiyasi, moddiy ishlab chiqarish, xotorn tajribasi, sotsiabilik, sotsiametriya, industrial tamaddunning insoniy muammolari, ijtimoiy muammolar, siyosiy muammolar, norasmiy aloqalar.

THE EMERGENCE OF INDUSTRIAL SOCIOLOGY. THE HAWTHORNE EXPERIMENT

Abstract. The development of empirical sociology began to manifest itself in the industrial sector as well. In particular, based on the Hawthorne experiments conducted in the United States in the early 20th century, industrial sociology emerged as a separate field and was studied on a scientific basis. These experiments were carried out during a period of severe economic depression that had shaken Western Europe, and their main goal was to identify additional factors that could enhance production efficiency. This article analyzes the stages in the development of industrial sociology as a scientific discipline, its historical and social roots, and its main theoretical approaches.

Keywords: Industrial sociology, material production, Hawthorne experiment, sociability, sociometry, human problems of industrial civilization, social problems, political problems, informal relations.

ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ В ПРОМЫШЛЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ. ОПЫТ ХОУТОРНА

Аннотация. Развитие эмпирической социологии стало заметным и в промышленной сфере. В частности, на основе Хоуторнского эксперимента, проведённого в США в начале XX века, промышленная социология выделилась в отдельное направление и получила научное обоснование. Этот эксперимент был проведён в период серьёзного экономического кризиса, потрясшего Западную Европу, и его основной целью было выявление дополнительных факторов, способствующих повышению эффективности производства. В данной статье анализируются этапы формирования промышленной социологии как научной дисциплины, её историко-социальные корни, а также основные теоретические подходы.

Ключевые слова: Индустриальная социология, материальное производство, Хоторнский эксперимент, общительность, социометрия, человеческие проблемы индустриальной цивилизации, социальные проблемы, политические проблемы, неформальные отношения.

AQSH da faol rivojlangan empirik sotsiologiya Chikago maktabi vakillarining yirik shaharlardagi tadqiqotlari ijtimoiy hayotning boshqa sohalari, jumladan sanoat sohasida birinchilardan bo'lib qaror topa boshladi. Moddiy ishlab chiqarish sotsiologlarning jiddiy e'tiboriga tushdi. 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab industrial sotsiologiya shakllana boshladi, uning tasdiqlanishi va empirik sotsiologiyaning "old pozitsiyalarga" chiqishi esa Xotorn tajribasini o'tkazish bilan bog'liq edi. Bu tajriba "Vestern elektrik kompaniyasi" firmasining (Chikago tevaragida joylashgan) elektrotexnika uskunalarini ishlab chiqaradigan zavodlarida besh yil davomida o'tkazildi (1927-1932). Amerikalik sotsiolog va psixolog Elton Mayo (1880-1949) industrial sotsiologiya asoschilaridan va sanoatda ommaviy tadqiqotlarni boshlab bergan tajriba tahlilchilari dan biri edi.

Meyoning sotsiologiyadagi ilmiy va amaliy faoliyatining bosh g'oyalari uning uchta kichik ishlarida bayon etilgan: «Industrial tamaddunning insoniy muammolari» (1933-yilda, Xotorn tajribasidan so'ng darhol yozilgan), «Industrial tamaddunning ijtimoiy muammolari» (1945), «Industrial tamaddunning siyosiy muammolari» (1947). Xotorn tajribasi asosida ishlab chiqarish jarayoni samaradorligiga, va mehnat unumdorligi o'sishiga ta'sir etuvchi asosiy shart - inson munosabatlari omilidir degan xulosaga kelindi. Bu munosabatlar esa guruh a'zolarining bir-birini tushunishga, o'zlarini shu guruhga qo'shilgan bo'lib his etishga va shu bilan birga, o'zlarini erkin sezishga intilishlariga asoslangan edi. Odamning muayyan ijtimoiy umumiylikka qo'shilishga bu istagini E.Mayo "sotsiabilik" hissi deb atadi.

1930-yillarda amalga oshirilgan, nafaqat rasmiy, balki norasmiy munosabatlarga asoslangan jamoani shakllantirish jarayoni bo'yicha tadqiqotlar kichik guruhlar empirik o'rganish darajasida ularga qiziqishning keskin ortishiga va shu maqsad uchun tegishli usul va uslubiyatlar yaratilishiga yordam berdi. Ular orasida tez ommalashgan sotsiometriya alohida o'rin egallardi. Sotsiometriya bir guruh odamlarning emotsional munosabatlarini va boshqa odamlarga ta'sirini o'lchash usuli, deb hisoblanardi[1].

Elton Mayo tomonidan Hawthorne tajribasi 1927 yilda Garvard biznes maktabidan Elton Mayo va Frits Rotlisberger boshchiligidagi bir guruh tadqiqotchilar Chikagodagi Western Electric kompaniyasining Hawthorne Works kompaniyasida o'qishga taklif qilindi. Tajriba 1932 yilgacha davom etdi. Hawthorne tajribasi shuni ko'rsatdiki, xodimlarning unumdorligi faqat jismoniy mehnat sharoitlari va ularga to'lanadigan pul ish haqi funktsiyasi emas. Xodimlarning unumdorligi ko'p jihatdan xodimlarning ish holatidan qoniqishlariga bog'liq. Mayoning fikri shundan iborat ediki, mantiqiy omillar samaradorlikni aniqlashda hissiy omillarga qaraganda ancha kam ahamiyatga ega. Bundan tashqari, xodimlarning xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi barcha insoniy omillardan eng kuchlisi ishchining ijtimoiy guruhlardagi ishtirokidani kelib chiqadigan omillar edi. Shunday qilib, Mayo mehnatni tartibga solish ishlab chiqarishning ob'ektiv talablariga javob berishdan tashqari, bir vaqtning o'zida xodimning ish joyidagi ijtimoiy qoniqishning sub'ektiv talabini qondirishi kerak degan xulosaga keldi.

Hawthorne tajribasi to'rt qismdan iborat. Ushbu qismlar quyida qisqacha tavsiflanadi:

- 1.Yoritish tajribasi.
- 2.Releni yig'ish sinov xonasi tajribasi.
- 3.Intervyu dasturi.
- 4.Bank simlari sinov xonasida tajriba[2].

Mayo kashfiyotlarining nazariy ahamiyatiga kelsak, u yangi fakti - ikkita turdagi tuzilmalarning kichik guruhida mavjudligini olishdan iborat bo'lib, tadqiqot uchun keng istiqbolni ochdi. Hawthorne tajribalaridan so'ng, kichik guruhlar o'rganishning butun yo'nalishi paydo bo'ldi, birinchi navbatda, guruh tuzilmalarining har ikki turini tahlil qilish, ularning har birining guruhni boshqarish tizimidagi nisbiy ahamiyatini aniqlash bilan bog'liq.

Xotirn tajribasini tanqid qilish.Ushbu tadqiqot tanqidchisi Stenli Milgram ta'kidlaganidek, ishchilarning mehnat unumdorligi tajribada ishtirok etgani uchun umuman oshmagan. Uning fikricha, ishchilar psixologlarni kompaniya rahbariyati xodimlarini qisqartirishni rejalashtirish uchun josus sifatida ko'rishgan. Shu sababli, Mayo tomonidan kashf etilgan effekt ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan hodisa emas, balki tasodifiy olingan eksperimental ma'lumotlar degan fikr mavjud[3].

E.Meyo, F.Retlisberger, U.Dikson, N.Uaytxed sanoat ishlab chiqarish sohasida sotsial guruhlarni o'rganishga, 1940-yillarda va undan keyin esa sotsial guruhlar nazariyasini ishlab chiqishga R.Beylz, T.Nyukom, U.Uayt, L.Festinger, J.Xomans va boshqalar katta hissa qo'shdi. 1930-1940-yillarda AQShda sotsiologiya fanining mehnat sotsiologiyasi, menejment sotsiologiyasi, madaniyat sotsiologiyasi, ta'lim sotsiologiyasi, bilim sotsiologiyasi, harbiy sotsiologiya, hordiq sotsiologiyasi kabi bir qator sohalari tez rivojlandi. Industrial sotsiologiya va shahar sotsiologiyasi esa ancha ilgarilab ketgan edi. Bu nafaqat nazariyani taraqqiy ettirish ehtiyojlarining aksi, balki tadqiqotlarni o'tkazishga amaliy qiziqish natijasi edi[4].

XULOSA

Xulosa qilib shunday fikrga kelishimiz mumkinki, Elton Meyoning ushbu tajribasi ishchilarning unumdorligini oshirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotga nisbatan menlik hisi hamda boshqaruvchi bilan munosabat maydonini aniqlash, ishchilarning korxonadagi insoniy munosabatlarini yaxshilash, guruh bilan aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan tajribadir.

Ushbu tajriba o'zining tasdig'ini topgan bo'lib - bugungi kunda tajribadan olingan ma'lumotlar korxona menejerlari tomonidan, chuqur o'rganilib boshqaruv shaklini yaratishda asos bo'lib xizmat qilmoqda.

REFERENCES

1. Jiyanmuratova Gulnoz Sherbutayevna Sotsiologiya tarixi/darslik/.-Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" 324-325-betlar.
2. [Elton Mayo's Hawthorne Experiment and It's Contributions to Management](#)
3. namdu.uz/media/Books/pdf/2024/05/20/NamDU-ARM-1229-Sotsiologiya_tarixi.pdf
4. Jiyanmuratova Gulnoz Sherbutayevna Sotsiologiya tarixi/darslik/. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" 325-bet
5. O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti, "Sotsiologiya" kafedrası "Sotsiologiya" nomli darslik. Toshkent: "VNESHINVESTPROM", 2023.-496b.[17-bet]
6. Jiyanmuratova Gulnoz Sherbutayevna Sotsiologiya tarixi/darslik/. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" 324-325-betlar.